

AUTHOR:

Rienie Venter

AFFILIATION:

Associate Professor, Department of
Psychology of Education, University of
South Africa

CORRESPONDENCE TO:

Rienie Venter

EMAIL:

ventema@unisa.ac.za

POSTAL ADDRESS:

Department of Psychology of
Education, PO Box 392, UNISA 0003

DATES:

Published: 05 Oct. 2017

HOW TO CITE THIS ARTICLE:

Venter, R., 2017, 'The influence of
the realisation of sin on personal
development: A case study', *Koers –
Bulletin for Christian Scholarship* 82(1),
Available at [https://doi.org/10.19108/
KOERS.82.1.2298](https://doi.org/10.19108/KOERS.82.1.2298)

COPYRIGHT:

© 2017. The Author(s).
Published under the Creative
Commons Attribution License.

Die invloed van sondebeseft op persoonlike ontwikkeling: 'n Gevallestudie

Abstract

The influence of the realisation of sin on personal development: A case study

*Sin has always been associated with the Judeo-Christian religious belief system and represents that which is **unholy** and which diametrically opposes all that is **holy**. Although the focus is rather on a positive relationship with God, and notwithstanding the salvation in Christ, sin is a reality for Christians. The particularly strong influence of society on religion and religious practice and on the interpretation of what sin entails, as well as the implication for children who have received a Christian education, is explored. The narrative of a person's experience of religion in her childhood and adolescent years is analysed phenomenologically. It is argued that accepting the permanent state of sin and the realisation by Christians of their automatic tendency to sin may inhibit self-efficacy and confidence, both of which are necessary for the development of the ego strength of self-competence in children. Although not generalizable, the narrative confirms the literature, namely that the respondent's understanding of her innate and lifelong condition of sinfulness and her inability to act without sin have had a decisive influence on her identity and behaviour and have led to confusion regarding her role as a Christian and as a woman.*

Key concepts: *sin, society and sin, sin as social construct, child and sin, woman and sin*

Opsomming

*Sonde word altyd met die Judeo-Christelike geloofsiening verbind en verteenwoordig dit wat **onheilig** is en lynreg staan teenoor alles wat **heilig** is. Alhoewel die fokus eerder op 'n positiewe verhouding met God is en niesteenstaande die redding in Christus, bly sonde 'n werklikheid vir Christene. Die besondere sterk invloed wat die samelewing op godsdiensontwikkeling en -praktyk het en op die interpretasie van wat sonde behels, asook die implikasie wat dit vir kinders wat 'n Christelike opvoeding ontvang het, word ondersoek. Die narratief van een persoon se ervaring van godsdiens in haar kinder- en adolessente jare word fenomenologies ontleed. Daar word geredeneer dat aanvaarding van die permanente toestand van sonde en die beseft by Christene dat hulle outomaties tot sonde geneig is, onder meer self-effektiwiteit en selfvertroue wat nodig is vir die ontwikkeling van die egosterkte van bevoegdheid by kinders, kan inhibeer. Alhoewel nie veralgemeenbaar nie, bevestig die narratief die literatuur, naamlik dat die respondent se begrip van haar ingebore en lewenslange toestand van sondigheid en haar onbekwaamheid om enigiets goed vanuit haarself te doen, onder meer, 'n bepalende invloed op haar identiteitsvorming en gedrag gehad het en wat uiteindelik tot verwarring betreffende haar rol as Christen en as vrou gelei het.*

Kernbegrippe: *sonde, samelewing en sonde, sonde as sosiale konstruk, kind en sonde, vrou en sonde*

1. Inleiding

Kinders leer vroeg om hulle ervarings vanuit die godsdiensperspektief waarin hulle opgroei te interpreteer. Konstruksies soos die dood, siekte, trauma en blydskap word aan die hand van godsdiens verklaar. 'n Mens sal 'n kind wat volgens Christelike beginsels opgroei byvoorbeeld hoor sê: "My ouma is in die hemel by Jesus", of, "Dit was God se wil

dat my ouma dood is." Sulke uitsprake beteken dat kinders leer om saam met hulle ouers en die wyer sosiale groep die gesag van sekere kennisinhoude te aanvaar.

Sonde word altyd binne godsdiensverband verstaan. Dit word verklaar as die reëls en gebruike van 'n sekere geloof van wat mag en wat nie mag nie. Volgens die Christelike geloof is die mag van sonde deur Christus se kruisdood opgehef. Ten spyte hiervan bly die sondebeseft lewenslank deel van Christene se identiteit (1 Joh. 1:8-10) en word nie net binne die kerk nie, maar ook sosiaal en kultureel in stand gehou. Onder Christelike skrywers bly sonde 'n erkende fenomeen en is die uitgangspunt oorwegend, veral onder konserwatiewes, dat kinders se wil van kleins af volgens Christelike waardes gerig moet word (Bunge, 2006:560).

Alhoewel godsdiens vir die navolgers daarvan vanselfsprekend van God afkomstig is, is daar alternatiewe sienings oor die oorsprong daarvan en daarmee saam, van sonde. Een siening het dit dat godsdiens vanuit 'n samelewing ontwikkel en daardeur in stand gehou word (Durkheim, 2006:195-9). Ander outeurs meen dat evolusie en mense se inherente oorgeërfde vermoë tot spiritualiteit die oorsprong van godsdiens bevat en dat godsdiensontwikkeling in die sosiale omgewing plaasvind (Nelson, 2007:38). Op sy beurt laat die perspektief van ontwikkelende sisteme toe vir die kulturele en/of sosiale, asook die biologiese sienings, alhoewel die fokus is op hoe die organisme met sy omgewing interreageer (Nelson, 2007:38; Bandura, 1968:352).

Die impak wat die aanvaar van die permanente staat van sonde op die individu, veral gedurende die kinderjare het, is aansienlik. Dit is gewoon skadelik vir enige kind om van kleins af te moet hoor dat daar 'n integrale fout in hom of haar is (Alexander & Carr, 2006:80). Die potensiaal vir sielkundige skade word vergroot deur godsdiensinhoude waarmee kinders dikwels worstel (Capps, 1992:7). Die gebruik van fisieke straf om gedrag volgens godsdienstige reëls te rig is – alhoewel meestal onder konserwatiewes – 'n teken van 'n wyd-aanvaarde siening dat die kind met 'n afwykende wil gebore word en dat dit ouers se plig is om hierdie natuurlike wil deur, onder meer, straf in ooreenstemming met God se wil te verander. Dit is op hierdie punt dat die vraag ontstaan: Hoe sterk is sosiale invloed op godsdiensontwikkeling en -praktyk en watter impak het dit op eise tot gehoorsaamheid veral by kinders en adolessente? Tot watter mate kan kinders hulle handhaaf teen die sosiale wettiging van straf en die potensiaal vir misbruik in sommige sosiale omgewings soos die kerk, samelewing en gesin? (Alexander & Carr, 2006:80).

Daar word in hierdie artikel geredeneer dat die sosiale bestel 'n sterk invloed op godsdiensontwikkeling en -praktyk het, en daarom ook op die besluit oor wat sonde is en hoe dit gestraf mag word. Die ontwikkeling van egosterkte gaan ten nouste met omgewingsinvloede gepaard (Martin, 2004:136) en kinders kan self-bevoegdheid en self-effektiwiteit slegs binne die sosiale, kulturele en godsdiensraamwerk van hulle samelewing ontwikkel. Die boodskap vanuit hulle omgewing – en wat geredelik deur Christene aanvaar word – dat hulle 'n ingebore en lewenslange toestand van sonde het en vanuit hulleself tot niks goeds in staat is nie, kan veral by kinders en adolessente persoonlike outonomie beïnvloed en selfs tot sielkundige skade lei.

Die begrip *sonde* word voorts binne die raamwerk van die Christelike godsdiens gekonseptualiseer. Daarna word sienings oor die ontstaan van godsdienstige denke, met 'n fokus op die Christendom, kortliks aan die orde gestel. Die doel hiermee is nie om die oorsprong van godsdiens te bewys nie, maar om aan te toon hoe belangrik die rol van die samelewing in godsdiensontwikkeling en -praktyk is. Godsdiens is 'n werklikheid vir gelowiges en lei tot 'n sterk verbintenis met God. Die bereidheid vir opoffering, ook wat die nakoming van reëls oor sonde betref, word bespreek. Sodanige bespreking word in die lig van Bandura (1968) en Erikson (1963) se denke oor self-effektiwiteit, self-regulering en die verlangde egosterkte van bevoegdheid by kinders aan die orde gestel.

Om standpunte wat uit die literatuur na vore gekom het empiries te ondersoek, word die ervaring van hoe sonde deel van 'n persoon se godsdienstige lewensbeskouing gevorm het, fenomenologies ontleed. Die respondent was gedurende die 1980's 'n lidmaat in een van die susterskerke (die drie oorspronklike gereformeerde kerke onder Afrikaners). Sy beskryf vanuit haar eie perspektief die effek wat haar geloof, en meer spesifiek haar begrip van sonde, op haar identiteitsontwikkeling en outonomie gehad het.

2. 'n Konseptualisering van sonde volgens die Christelike godsdiens

Godsdiens is 'n stelsel van idees, 'n geloofsraamwerk en lewenswyse wat gekenmerk word deur interaksie met 'n hoër Wese. Net soos spiritualiteit transendeer dit ook die bekende. Dit streef morele en geestelike reëls na maar impliseer ook soms indoktrinasië in geslote denksisteme wat menslike outonomie ernstig kan inhibeer (Alexander & Carr, 2006:80).

'n Sentrale begrip in die Christelike godsdiens is *heiligheid*. Heiligheid het ten nouste met die verstaan van sonde te doen en is die teenoorgestelde van *onheiligheid*. Onder die breë indeling van dit wat onheilig is, verskaf sonde 'n bloudruk van alles wat *nie* behoort te wees nie. Christene glo in 'n lewende God wat kenbaar is in die Vader, die Heilige Gees en die Seun, Jesus Christus, en Christenskap gaan ten diepste oor 'n verhouding met God wat sigbaar is in 'n lewe wat daaraan toegewy is om onberispelik te leef.

Die idee van die oorspronklike sonde wat deur Adam en Eva gepleeg is toe hulle God se opdrag verontagsaam het, word tans deur baie Christene as simplifiserend beskou (Chirkov & Knorre, 2015:28; Morreall, 2014:121). Tog handhaaf die Christendom die siening dat daar ná die sondeval 'n wig tussen God en mense ingedryf is wat veroorsaak het dat mense nie meer vanuit hulle eie krag in staat is om morele besluite te neem wat tot 'n deugsame lewe sal lei nie (Taylor, 1998:163).

Wat is sonde? Augustinus beskryf die optrede waar 'n persoon op sy of haar eie oordeel vertrou in plaas van in God se wil, as trots. Hy redeneer dat menslike trots 'n poging is om God as die middelpunt van ons bestaan te vervang (Cooper, 2003:2). Binne die Judeo-Christelike tradisie word hierdie selfgesentreerdheid as sonde beskou; as "an outgrowth of not realizing our limitations in relationship to our Source [God] as well as other" (Cooper, 2003:7). Hieroor sê Esqueda (2011:164): "Sin permeates our entire being and alienates us from ourselves, other people, our world, and most importantly, from our creator."

3. Enkele sienings oor die ontstaan van godsdienstige denke

Dit is dalk net nodig om as agtergrond kortliks te kyk na sienings oor die ontstaan van godsdiens en daarmee saam sonde. Die doel is nie om vir of teen 'n sekere teorie te redeneer nie, maar om op die sentrale posisie van sosiale invloed op godsdiensontwikkeling en praktyk te wys.

Durkheim (1982:422) postuleer dat alle godsdiens, insluitende die Christendom, deur 'n stelsel van aktiewe sosiale kragte saamgestel is. Kortom, mense het godsdiens en derhalwe die idee van God geskep om die kollektiewe idees van die samelewing te weerspieël en te bevestig (Durkheim, 2006:195–9). Maar waar pas sondebeseft in 'n teorie wat redeneer dat godsdiens 'n sosiale oorsprong het? Ideale en morele standaarde word op grond van die kollektiewe sentimente van 'n samelewing geskep (Gramsci in Northcott, 1999:199). Die primêre funksie van morele standaarde of voorskrifte in 'n godsdienssisteem is om samehorigheid en voortsetting van die sosiale orde in 'n samelewing te verseker (Strawbridge, 1982:127). Hierdie ideale wat 'n element van heiligheid bevat, word as 'n hoër

mag of 'n god geobjektiveer. Eienskappe wat aan dié mag of god toegeskryf word, ontstaan uit die onderliggende sosiale diskoerse (Durkheim, 2006:195–9). Op hierdie manier dra godsdiens by tot die beskerming van die sosiale orde deur 'n morele standaard wat vir die hele samelewing geld, te verskaf (Mazman, 2008:10).

In teenstelling met die kollektiewe fokus wat bogenoemde outeurs voorstaan, is Weber (in Northcott, 1999:199) se fokus meer op die individuerig. Hy beskou die godsdiensfenomeen as 'n bron van etiese waardes vir die individuele sfeer en hy vra wat die individu in die eerste plek dryf om tot die bestaan van 'n gemeenskap by te dra. Volgens Weber (in Mazman, 2008:12) word sosiale kontinuïteit op die individuele bewuste vlak gekonstrueer en nie in groepe soos Durkheim gepostuleer het nie. Godsdiens is vir Weber dus 'n bron van etiese waardes vir die individu eerste en nie slegs vir die groep nie. Scharf (1970:151) huldig dieselfde siening. Hy bevraagteken dit dat Durkheim se teorie nie toelaat vir individuele ervarings in die ontstaan van samelewing en godsdiens nie. Hy voel dat samelewings nie altyd as 'n eenheid optree nie – alle individue het ambivalente houdings ten opsigte van die reëls waaronder hulle leef.

Darwin se teorie van evolusie het 'n sterk funksionalistiese aanname dat trekke ("traits") deur natuurlike seleksie vasgelê word in die mate waartoe dit tot die oorlewing en voortplanting van die organisme bydra (Nelson, 2007:38). Op dieselfde trant redeneer Hardy (1984:110) dat die biologiese basis van spiritualiteit in die spesie *Homo sapiens* ontstaan het omdat dit oorlewingswaarde het. Hy redeneer dat die funksie van sodanige bewustheid is om krag te gee, veral in tye van eksistensiële krisis. Sy gevolgtrekking is dat die ontwikkeling van godsdiens nie uitsluitlik afhanklik is van sosiale konstruksie nie maar dat die uitdrukking daarvan altyd binne 'n kultuur plaasvind. Mens sou derhalwe nie kon redeneer dat godsdiens slegs 'n sosiale oorsprong het nie. Die benadering van Self-organisasie volgens Oyama (1985, in Nelson, 2007:38) is 'n uitbreiding op die evolusionêre teorie. Hiervolgens word ontwikkeling toegeskryf aan verskeie en interafhanklike elemente of sisteme. Die perspektief van ontwikkelende sisteme herinner aan Bandura (1968:345) se wederkerige bepaling of *reciprocal determination* waarvolgens geredeneer word dat die omgewing standaarde voorsien, en in antwoord op gedrag, ook aansporing gee om die gedrag te versterk. Hierdie siening laat toe vir beide die sosiale/individuele sisteme asook die biologiese sienings, dog fokus meer op die proses, naamlik op hoe die organisme met sy of haar omgewing interreageer (Nelson, 2007:38). In antwoord hierop verskil konserwatiewe Protestantisme – as een voorbeeld van die Christelike siening – van die modernistiese siening dat mense self, eerder as God, hulle omgewing skep en bepaal.

4. Wat is die implikasie van voortdurende sondebeseft vir gelowiges?

Omdat God se krag, volgens die Christelike leer, die sintuiglike ervaring transendeer, glo Christene dat hulle daardeur aangespreek word en dat hulle opdragte van God af ontvang. Althusser (in Strawbridge, 1982:133) glo dat 'n gelowige die praktyke van die ideologie bewustelik sal aanneem en navolg. Hierdie ideale, heilige verhouding is 'n werklikheid vir die gelowige al kan dit nie wetenskaplik bewys word nie (Schoenherr, 1987:54). Enige opgaaf word verwelkom weens die noue verbintenis wat die gelowige met God het. Dit skep die gereedheid vir en bereidheid tot opoffering (Mazman, 2008:10). Selfs al sou God se besluite vir die gelowige soms onlogies of onverstaanbaar lyk, sal die gelowige in God se karakter as getrou en regverdig bly glo (McConville, 2015:295).

Wanneer doen godsdiens skade? Alhoewel Wagener en Malony (2006:140) toegee dat die tipering van enige spirituele gedrag of fenomeen as patologies 'n kwessie van interpretasie is, onderskei hulle wel tussen die sogenaamde *normale* en *patologiese* in godsdiens. Hulle beskryf normale ontwikkeling as die ontlukende integrasie van sosiale, emosionele en kognitiewe vaardighede by 'n individu, terwyl patologiese ontwikkeling op die belemmering

van laasgenoemde dui. Volgens Bandura (1968:345) ontwikkel individue die vermoë om keuses te maak en hy noem hierdie vermoë *agency*. Dié vermoë of *agency* is binne-in sosiale leer gesetel (Martin, 2004:136; Vygotsky, 1978:109) en kan nie buite die sosiale praktyke waar hulle ontwikkel het, bestaan nie. Bevoegdheid is vir Erikson (1963) 'n egosterkte wat sosiaal ontwikkel en afhanklik is van die positiewe ontwikkeling van vertroue, outonomie en inisiatief. Deur die positiewe ontwikkeling van vertroue bekom die kind hoop as egosterkte; deur outonomie bekom hy of sy wilskrag en deur inisiatief ontwikkel die kind doelgerigheid. Bandura (in Phillips & Orton, 1983:159) verwys na sodanige bevoegdheid as self-bevoegdheid of *self-efficacy*. Die persepsie van self-bevoegdheid ontstaan wanneer individue vertroue in hulle eie vermoë ontwikkel om die gewenste gedrag soos deur die omgewing vereis, uit te voer. Dit impliseer 'n interne lokus van kontrole, wat beteken dat kinders glo dat hulle self, en nie eksterne kragte nie, tot 'n groot mate bepaal wat met hulle sal gebeur (Meyer, Moore & Viljoen, 1997:346). Self-bevoegdheid is daarom nodig vir self-regulering en andersom: "Self-regulation is intended to expand freedom of action and enable people to serve as causal contributors to their own life by selecting, influencing and constructing their own circumstances" (Bandura in Martin, 2004:139). Dit dui op Bandura se wederkerige bepaling, wat aandui dat alhoewel individue tot self-regulering in staat is, die samelewing se waardes steeds sal bepaal wat hulle as wenslik sal beskou (Meyer et al., 1997:346). Aangesien die omgewing selfs in self-regulerende gedrag 'n belangrike rol speel deur die waardes en reëls vir optrede te bepaal, bly die eise wat aan kinders gestel word vanuit hulle omgewing van groot belang, veral kinders se reg tot fisiese en emosionele welstand. Hierdie reg word verskillend geïnterpreteer, selfs binne een godsdiens. In die geval van die Christendom byvoorbeeld, bevat die godsdienskennis vanuit die omgewing – dit wat die kind streef om te internaliseer en toe te pas – onder meer die boodskap dat die kind vanuit hom- of haarself tot niks goeds in staat is nie.

In bekende godsdienste is daar deurentyd groeperings wat oor die morele stand in hulle godsdiens besorg is en hulleself as die bewakers van die waarheid beskou. Konserwatiewe Protestantisme – wat nie vir die doeleindes van hierdie artikel as sonder meer fundamenteel getipeer word nie – se onderliggende siening is drieledig, naamlik letterlike verstaan van die Bybel; dat die menslike natuur sondig is; en dat sonde strafbaar is (Ellison & Sherkat, 1993:313). Hiervolgens word dan aangeneem dat almal, kinders ingesluit, tot selfsugtige gedrag geneig is en sal neig om teen gesag te rebelleer (Bunge, 2006:561). Die vraag is: Kan kinders die nodige self-effektiwiteit en self-bevoegdheid ontwikkel terwyl hulle moet bly glo dat hulle 'n onomkeerbare inherente sondige natuur het?

Soos sosiale sienings godsdiens beïnvloed, beïnvloed godsdienstige sienings op hulle beurt die gesin (Greven, 1990; Capps, 1992). Die praktyk om kinders te straf ten einde gehoorsaamheid te kweek is byvoorbeeld gebaseer op die spesifieke siening van die inherente sondige natuur van die kind (Ellison & Sherkat, 1993:320). Hiervolgens word geglo dat kinders wat nie geleer word om ouerlike gesag te aanvaar nie, ouerwaardes en daarmee saam Christelike waardes mag verwerp (Bunge, 2006:561). Daar word gevrees dat sulke kinders mag weier om hulle wil aan dié van God te onderwerp. Omdat dit so 'n kritieke beginsel is, redeneer Ellison en Sherkat (1993:314) dat konserwatiewe Protestantse ouers gehoorsaamheid in hulle kinders sal kweek ten koste van die intellektuele en sielkundige outonomie van die kind.

Outeurs in konserwatiewe Christelike literatuur benadruk die verantwoordelikheid van Christenouers om hulle kinders, deur woord en daad, aan die dualistiese natuur van God bekend te stel. Capps (1992:5) redeneer in hierdie verband dat sekere godsdienstige idees tot misbruik kan lei, veral teenoor kinders. Gedurende die kinderjare, wat Fowler en Dell (2006:36) die tyd van "naive cognitive egocentrism" en "episodic, intuitive thought" noem, kan kinders nie altyd tussen feit en fiksie onderskei nie. Terwyl hulle bang is vir die bedreiging van straf en vergelding, mag hulle ook met die oorwinning van goed oor boos identifiseer: "There is in this stage the possibility of aligning powerful religious symbols and images with deep feelings of terror and guilt, or with love and companionship. Such possibilities

give this stage the potential for forming deep and long-lasting orientations – both for good and for ill” (Fowler 1976 in Fowler & Dell, 2006:36). 'n Omstrede konstruk wat aan die regverdigheid van God gekoppel word en wat ook verband hou met sonde, is God se wraak. Delumeau (1990:297) sê dat God se wraak deel vorm van sy perfekte regverdigheid. Dit word aan kinders oorgedra waar Christenouers hulle genoop voel om hulle kinders volgens God se wil op te voed. Hierdie opvoeding het in die verlede, en sluit steeds, fisieke straf in. Nadat hy verskeie gevalle van volwassenes se herinneringe uit die kinderjare ondersoek het, vind Capps (1992:4,5) dat

... parents' infliction of physical punishment is the belief that they are acting on God's behalf; that they are doing it for the child's own good and not out of personal malice or vindictiveness. It is through the experience of physical punishment that children learn to associate religion and love; in being reconciled to the punishing parent, the child learns what it means to be a loved child of God.

Nieteenstaande die vervanging van die sondeoffer of *hatta'at* (Robbins, 1998:285) deur Christus se offer vir alle sondes, leef Christene met die wete dat hulle sondaars is. 1 Joh. 1:8–10 sê dat “ons” – wat alle Christene insluit – nie sonde in 'ons' lewe kan ontken nie. Christene kan nie daarop aanspraak maak dat hulle nie in sonde geleef het nie; niemand wat gered is, kan ook heeltemal sonder sonde leef nie. As iemand op sondeloosheid aanspraak sou maak, sou die woord van God nie by hulle wees nie (Shuster, 2013:40). Dit mag 'n morele dilemma skep vir gelowiges en 'n ongemak oor hulle outomatiese staat van sondigheid. Herhaalde aanvaarding van die kruisoffer van Christus is derhalwe nodig om die verhouding tussen God en die gelowige te herbevestig. Chirkov en Knorre (2015:26) se gevolgtrekking is dat “[i]t may then be safe to say that the spiritual life consists of people's constant suffering from and struggling with their 'deformed nature' and that this teaching forms the basis of the idea of salvation”. Dit blyk daarom nie vreemd te wees dat juis Christene soms met onderdrukkende skuld belas kan wees en op sonde fikseer nie (Kvanvig, 1993:166). Selfs een sondige daad maak iemand skuldig “ten opsigte van al die gebooe” (Jak. 2:10). Die intensiteit van die stryd teen die self wat dit by gelowiges kan ontken kan nie oorskat word nie (Delumeau, 1990:296–8; Freud 1961:73). Die geskiedenis wys dat fiksasie op mense se permanente toestand van sondig wees al vir eeue en veral onder belangrike identifikasiefigure vir Christene bestaan. Augustinus, later Luther en ná hom Calvyn wat al drie die leer van oorspronklike sonde verkondig het, was so op “the evil tendencies of human beings” (Morreall, 2014:134) gefokus dat hulle nie enigiets goeds in mense kon sien behalwe wanneer God deur mense gewerk het nie. Teoloë soos Pelagius wat aangevoer het dat mense ook tot goed in staat is en dat babas sonder sonde gebore word, is as ketters verklaar (Morreall, 2014:135). Vandag verskil Christelike denominasies steeds oor hierdie aspek.

5. Navorsingsontwerp

In die studie waarop hierdie artikel gebaseer is, is 'n kwalitatiewe navorsingsbenadering gevolg, met 'n gevallestudie as navorsingsontwerp. Thomas (2011:7) definieer 'n gevallestudie as die navorsing van 'n sisteem wat in 'n sekere ruimtelike, fisiese en sosio-kulturele konteks bestaan. Husserl, wat as die grondlegger van fenomenologie beskou word (Cohen, Manion & Morrison, 2011:18; Giorgi, 2009), het geglo dat mense deurentyd besig is om ervarings en insidente in hulle leefwêreld te interpreteer in 'n poging om sin daaruit te maak. Daarom beklemtoon hy data-insameling wat voortspruit uit sulke intuitiewe interpretasies en wat nie in wetenskaplike teorie ingebed is nie. Fenomenologiese ontleding onthul die betekenis van gebeure soos die respondent dit ervaar het en ook sy of haar betekenisgewing aan die spesifieke kulturele, godsdienstige en sosiale konteks waarin dit plaasgevind het. Roehlkepartain, King, Wagener en Benson (2006:5) lewer soos volg hieroor kommentaar: “One way to think about spirituality, is to focus on the human capacity to create a narrative about who one is in the context of space and time.” Sodanige skryf oor

persoonlike ervarings is belangrik om jouself te definieer (Erjavec & Volcic, 2010) sonder dat gesaghebbende wetenskaplike interpretasies aan jou vertelling opgedwing word.

Die fenomenologiese ontleding van die data is aan die hand van die data-ontledingsproses volgens Terre Blanche, Durrheim en Painter (2006:322) gerig. Die navorser raak vertrouwd met die data en identifiseer temas. Data word in die temas gekodeer en groter betekenseenhede wat relevansie tot mekaar het, word saam geïnterpreteer om bestaande temas te verryk. Die ingesamelde inligting word hersien en daar word seker gemaak dat kontekstuele interpretasies toepaslik gedoen is. So word 'n groter betekenisgeheel geskep.

Een respondent, 'n vrou in haar volwasse jare, is volgens die doelgerigte steekproef-nemingsmetode gekies ná gesprekke met haar oor godsdiens en identiteitsvorming. Sy word vir die doeleindes van hierdie artikel Emma genoem. Ouderdom en geslag was nie maatstawwe vir die keuse van die respondent nie, slegs 'n belangstelling in en betrokkenheid by die onderwerp onder bespreking. Die data-insamelingsinstrument was 'n in-diepte vertelling of narratief. Emma is gevra om haar gedagtes oor hoe sy *sonde* as kind leer ken het en hoe sy dit deur haar lewe verstaan en daarop gereageer het, neer te skryf. Haar vertelling word woordeliks weergegee.

5.1 Vertelling deur Emma

"My gesin was lidmate van een van die susterskerke. My eerste bewuswording van sonde was dat alle mense, ek ingesluit, meer geneig is om kwaad as goed te doen.

My eerste verstaan van God se alomteenwoordigheid was in my Graad 1-klas. Die onderwyseres het vir ons gesê God kan alles wat ons doen, sien. Een seuntjie het gesê: 'As ek onder my bank inkruip sal hy my nie kan sien nie.' Die onderwyseres het geantwoord dat God hom daar sal kan sien, dat God selfs in mens se hart kan sien en weet wat jy dink. Niemand in die klas het 'n antwoord daarop gehad nie. Ons het stil bly sit en die inligting as die waarheid aanvaar. Behalwe vir die seuntjie in my Graad 1-klas het ek nooit weer gedurende my skooljare gehoor dat enige leerder enige saak oor die Christendom bevraagteken het nie.

Alhoewel my ouers nie vir ons daaglik uit die Bybel geleer het nie, was gehoorsaamheid belangrik. Daar was geen ruimte vir onderhandel nie. Terugpraat of enige ander vorm van ongehoorsaamheid is onmiddellik met lyfstraf beantwoord. Dit is redelik om te sê dat my ouers se reëls op die Bybel en ook op sosiale reëls geskoei was, alhoewel ek vandag nie met sekerheid kan sê watter reël op wat gebaseer was nie; ek dink dit was vermeng.

Een so 'n voorbeeld was die respek wat ons vir die elemente van die natuur moes hê. As daar swaar reën of donderweer was, moes ons stilsit; geen rondhardlopery of lawaaiery is toegelaat nie. Op 'n dag – ek dink ek was so vyf of ses jaar oud – het ek met my poppe op 'n kombes op die stoep waar my ma besig was met naaldwerk, gespeel. Die wind het die hoek van die kombes bly oplig en ek het kwaad geword en uitgeroep: "Ag, wind!" My ma het my onmiddellik 'n pak slae gegee: Ek moes van beter weet as om sonder respek teenoor die wind te praat. Dit, en ander voorvalle, het my versigtig gemaak. Versigtig oor wat ek sê en hoe ek dit sê.

Ek sou nie kon praat oor hoe ek sonde in my kinderjare verstaan het sonder om na my rol in die gesin en samelewing te verwys nie. Dit was alles *connected*. Mans het gesag gehad oor vrouens. My ouer broer het selfs oor my gesag gehad. Ek moes hom gehoorsaam soos wat my ma my pa gehoorsaam het en soos wat Christene kerkreëls gehoorsaam het. Op 'n dag het my ouer broer – ook maar net 'n produk van die omgewing waarin ons opgegroeï het – besluit dat ek nie kortbroeke of langbroeke behoort te dra nie, omdat dit nie behoorlike klere vir 'n vrou is nie. My ma het my aangesê om my kortbroek uit te trek en 'n rok aan te trek. Ek was geïrriteerd en ek het gedink: Wat van die mense in die Bybel? Al die mans het rokke gedra. Wat daarvan? Maar ek het niks gesê nie en 'n rok gaan aantrek en nie

weer 'n kort- of langbroek as dogtertjie gedra nie. So het ek niks openlik bevraagteken nie. Dit sou ongehoorsaamheid beteken en ongehoorsaamheid was sonde. Ek kan sê dat my geslagsidentiteit-ontwikkeling heeltemal vermeng was met reëls oor gehoorsaamheid en sonde.

Ek het nie God se bestaan bevraagteken nie. Ek het ook geglo dat hy my gedagtes ken en oral op die aarde tegelyk was. Ek het ook aanvaar hy kan sonde in my hart raaksien waarvan ek nie eens bewus was nie. Ek het geglo dat al my dade sondig was, al het dit soos 'n goeie daad gelyk. In een van die bekende kinderliedjies wat ons as kinders gesing het, het ons onself as swak, blind, onkundig en onrein in een kort liedjie beskryf.

Ek het die hel verstaan as 'n plek waar daar 'n regte vuur brand wat nooit kan uitbrand nie. Daar was 'n geraamde afdruk in my ouma se voorkamer: 'De noue en de smalle weg'. Daar was 'n groot oog bo-aan wat afgekyk het op die twee paadjies, die breë pad waarop mense sogenaamd sonde gedoen het, en die smal pad waarop mense meestal alleen, sober, bedeesd en sommige met 'n tassie in die hand gestap het. Die mense op die smal weg was op pad na die hemelse stad, en die ander op die breë pad na die hel. Wat ek daaruit afgelei het, is dat Christenskap 'n moeilike en eensame pad is en dat daar sonde is in pret, lawwigheid en partytjies waar mense alkohol gebruik. Ek onthou dat ek bang was ek beland op die verkeerde pad. Ek dink dit was die begin van vroomheid en onderdanigheid, van glo dat daar sonde in plesierigheid en uitbundigheid skuil.

Ek het gereeld kerk toe gegaan. Ek het geglo dat geen probleem te groot is vir God om op te los nie. Ek het ervaar dat sommige gebede beantwoord is en dit het my versterk. Ek was 'n gehoorsame kind by die huis en by die skool. Gedurende my tienerjare het ek nog nie die betekenis van Christus se verlossing verstaan nie en gevolglik gedink enige sonde kan mens in die hel laat beland. Ek was so bewus van sonde, straf en die ewige vuur dat ek die ondenkbare gedoen het deur my ouma, vir wie ek baie lief was, oor haar gereelde geskinder te waarsku dat dit sonde is en gaan maak dat sy nie in die hemel kom nie. Al die pogings was ten koste van my persoonlike ontwikkeling. Ek het my ware self bly onderdruk – ek was selde impulsief, stout of sommer net laf. Ek het byvoorbeeld nooit die reël van geen werk, studies, inkopies of naaldwerk op 'n Sondag oortree nie want naaldwerk was 'n 'naald in God se oog'.

Soms het ek moedeloos geword wanneer ek ná 'n 'goeie' week in die kerk gehoor het dat selfs al is ek deur Christus gered, my mees verdienstelike daad steeds vol sonde was. Iets wat my heeltemal verwar het, is dat as iets goeds gebeur het, dit van God af was, maar negatiewe goed was óf my skuld, óf deur God toegelaat om my te toets. As ek presteer, moes ek enige gevoel van trots onderdruk en net dankbaar voel. Ek weet nou dat hierdie redenasië inherent ongeldig is maar ek het vir jare daarmee gesukkel.

Dinge wat my gepla het, het ek nie bevraagteken nie, dikwels selfs nie in my eie hart nie want ek het besef God kan in my hart sien. Maar wat my regtig gevang het, was die idee dat alle sondes eintlik dieselfde gewig voor God dra. Sonde is sonde, of jy nou iets groots of kleins gedoen het. Selfs as jy iets begeer het, het jy dit klaar gevat. Ek dink dit was hierdie besef wat my heeltemal moedeloos en hopeloos laat voel het. Mens bly verloor, maak nie saak wat jy doen nie. Die enigste raad was deurlopende belydenis. Ek het later eers verstaan dat hierdie oomblikke in my lewe die oomblikke was toe ek alle outonomie as mens oorgegee het, toe ek ten volle in beheer van 'n mag geraak het wat ek geglo het bestaan. Vandag weet ek dat ek my eintlik net oopgestel het vir beïnvloeding deur enige mens wat in die autoriteitsposisie van 'wat God wil hê' gestaan het.

Dit was vir my baie swaar om vriende in ander gelowe te hê en terwyl ek met iemand gesels, te moet weet dat hierdie persoon nie gered is nie en op pad is hel toe. Mens gesels vriendelik, maar in jou hart weet jy die persoon is verlore. Dit is skynheilig. Juis om hierdie rede het dit my gegrief as Christene byna uit gewoonte uit bly sonde doen en daarop staatmaak dat

Christus hulle sal red. Ek dink van al die probleme wat deur die Christendom veroorsaak is, is hierdie die grootste euwel.

My grootste stryd was teen die gedagte dat God my elke gedagte geken het en dat Satan se doel was om my te laat sonde doen. En dat God dit die hele tyd sou geweet het. Ek kon net nooit heeltemal gemaklik daarmee voel dat iemand, selfs al was dit God, elke ding sien wat ek doen en dink nie. Ek het besef ons Christene is almal soos die karakter in 1984: Daar is nêrens privaatheid nie; ons is net so gewoond aan die idee dat ons dit nie meer agterkom nie.

Geloof was vir my verbind met sonde. Ek het geleer dat geloof so klein soos 'n mosterdsaad groot daad kon verrig. Ek onthou dat ek vir my kinders gebed het wanneer hulle siek was, maar dit het nie gehelp nie en ek het skuldig gevoel. Om een of ander rede kon ek net nie daardie geweldige krag wat ek geglo het beskikbaar was, in werking stel om my kinders gesond te kry nie.

Ek het gebedsdienste vir siek mense bygewoon en ongemaklik gevoel oor die emosionele opsweping; ek het baie jammer gevoel vir die siek mense. Nadat iemand vir my dosent by so 'n byeenkoms gebed het, het haar chroniese rugpyn weggegaan, maar ná 'n week weer teruggekeer. Die persoon wat oorspronklik vir haar gebed het, het geïmpliseer dat dit aan haar swak geloof te wyte was. Sy het skuldig en onwaardig voor God gevoel. Ek het haar verskriklik jammer gekry.

Ek het baie getob oor die wrede gevolge van sommige van God se opdragte. Daar is baie voorbeelde in die Bybel, maar ek dink op die oomblik aan Abraham se seun wat moes geoffer word, aan hele stede wat moes verwoes word en mans, vroue, kinders en diere wat moes doodgemaak word, en dat mense wat God nie deur Christus nader nie, verlore is (vir sommige denominasies ook kinders wat nie onder die Verbond gebore is nie). Gelowiges verdedig dit as God se perfekte regverdigheid. Ek besef vandag die 'ou Verbond-nuwe Verbond'-verduideliking is eintlik rasionalisasie om dit te probeer verduidelik. En die volgende oomblik is dieselfde God vol liefde, veral teenoor kinders.

Wat ek nou glo? Ek het afstand gedoen van Christenskap; ek het my outonomie terug. My gedagtes is my eie. Ek neem verantwoordelikheid vir wat ek dink, voel en doen. Ek kyk mooi na myself en na ander mense en die omgewing omdat ek graag wil. Ek doen goeie daad nie omdat ek graag God se voorbeeld wil navolg nie; ek doen dit omdat ek graag wil. Dit gebeur soms dat ek iemand seermaak of selfs oneerlik is. Ná introspeksie gaan maak ek reg: Ek sê jammer, en ek maak 'n punt daarvan om dit nie weer te doen nie. Elke dag het kosbaar geword want ek glo nie daar is 'n hemel om te beërf nie – ek plaas 'n hoë premie op verhoudings en ek respekteer die feit dat mense verskillend oor dinge dink."

6. Bespreking

Godsdien-, gesins- en sosiale reëls is tot so 'n mate in Emma se lewe vermeng dat sy alles as ineengeskakel ervaar het. Die interpretasie uit haar leefwêreld – deur kerk, kultuur en samelewing – oor wat sonde is en wat die reëls van optrede was, was eenparig en geen teësprak is geduld nie. Haar enigste moontlike reaksie, wat ook haar hanteringstrategie geword het, was gehoorsaamheid en oorgawe en om niks openlik te bevraagteken nie. Die sosiale en godsdienstige omgewing waarin sy opgegroeï het, is verder deur dominerende deur mans gekenmerk wat haar identiteit as Christen en as vrou vermeng het.

As kind het Emma nie die betekenis van die kruisdood van Christus verstaan nie en het geglo dat 'n ewigheid in die hel op ongehoorsaamheid sou volg. Dit het haar so geïnhibeer dat sy haar spontaneïteit en kinderlike speelsheid onderdruk het. Selfs nadat sy die betekenis van Christus se kruisdood verstaan het, het Emma met die finaliteit van haar voortdurende staat van sondigheid bly worstel. Sy het aanvaar dat God sonde in haar hart, waarvan sy nie

eens bewus was nie, kon raaksien en het die feit dat selfs iets wat sy goed en reg gedoen het steeds 'n mate van sonde bevat het, bevraagteken. Greven (in Capps, 1992:3) verwys na die siening dat kinders se wil gebreek of ten minste verander moet word as "poisonous pedagogy". Afdwing van hierdie siening het ten minste twee implikasies. Eerstens is daar die fisiese en gepaardgaande sielkundige implikasie as kinders deur lyfstraf gedwing word om godsdienstige reëls te gehoorsaam. Tweedens kan die inhoudelike van die godsdiens op sigself tot sielkundige skade by kinders lei. Hierdie twee implikasies word voorts bespreek, ook met verwysing na Emma.

Lyfstraf word godsdienstig gewettig weens die steeds wyd aanvaarde siening dat die kind die wêreld met 'n afwykende en verwronge wil binnekom en dat dit ouers se plig is om hierdie natuurlike wil te verander sodat in ooreenstemming met God se wil geleef kan word (Capps, 1992:3). Onmiddellike lyfstraf was die gevolg van enige daad wat hierdie reëls in Emma se leefwêreld teengegaan het. Die gebruik van lyfstraf om die kind se sondige wil te verander, skep die moontlikheid vir fisiese mishandeling (Capps, 1992:7). Meer as die fisiese gevolge van lyfstraf om 'n kind se gedrag te korrigeer, is die gevolge van die bedoeling daarmee: Dit is nie net 'n berisping om die kind aan te moedig om sy of haar gedrag volgens die heersende sosiale reëls te vertolk nie, maar word trouens, veral onder konserwatiewes, verstaan as 'n *teken* van God se liefde: "In cases of spiritual abuse, spirituality becomes contaminated with the abuse experience and linked to what the young person considers to be sacred" (Wehr in Wagener & Malony, 2006:146). Deur met die bestraffende ouer te versoen deur die straf te interpreteer soos die ouer dit verstaan kry die kind hernieuwe aanvaarding wat psigofisiologiese spanning verminder. Die versoening bring ook die beleving dat die kind se verhouding met God weer eens herstel is, mee. So leer die kind wat dit beteken om 'n geliefde kind van God te wees wat ook onder sy regverdige oordeel staan (Capps, 1992:4).

Capps (1992:7) redeneer dat godsdienstige sienings wat aan kinders geleer word, op sigself tot misbruik kan lei en kinders emosioneel kan teister. Omdat die bevraagtekening van aspekte van 'n godsdiens gewoonlik ontmoedig word, weerhou kinders hulle daarvan om 'n logiese vraag te vra weens die risiko van verwerping. Dit blyk dat Emma ten spyte van haar interne worsteling nooit met iemand gepraat het nie. Delumeau (1990:296) redeneer dat hoe dieper 'n Christen in die Christendom delf, hoe groter is die moontlikheid vir skuld en selfverwy. Freud (1961:73) stel dit soos volg: "It is precisely those people who have carried saintliness farthest who reproach themselves with the worst sinfulness." Emma het in reaksie op haar omgewing versigtig geleef om sonde te vermy, wat tot inhibering van haar persoonlikheid gelei het: "[E]k was selde impulsief, stout of sommer net laf." Haar weerhouding daarvan om enige goeie uitkomst aan haar eie vermoëns toe te skryf het waarskynlik deur die staatmaak op eksterne goedkeuring in plaas daarvan om op haar eie oordeel en vermoëns te leer vertrou, tot 'n swak ontwikkelde waaghouding gelei. Meyer et al. (1997:346) is van mening dat as 'n kind weens sekere redes, soos die besef dat daar 'n integrale fout in hom of haar is, slegs staatmaak op die eksterne bevestiging vanuit die omgewing, dit aangeleerde hulpeloosheid tot gevolg het.

Individue wat verlossing in Christus aanvaar het, kom tot die besef dat verandering in hulle lewe nodig is. Die ideaal wat nagestreef word, is God se wil. Die mag wat deur die kerk, kultuur en samelewing gegee word aan die kennis wat in godsdiens vervat word, het die potensiaal vir beïnvloeding; trouens, dit het inderdaad ook die potensiaal vir misbruik en indoktrinering (Alexander & Carr, 2006:80; Capps, 1992:7). Dit kan 'n sterk mag vorm wat nie net aan godsdiens ongeoorloofde gesag gee nie maar ook die reg om dit af te dwing (Wagener & Malony, 2006:147). Durkheim (in Pickering, 1989:208) sê: "Religion is not only a system of ideas; it is a system of forces" wat die gelowige ervaar as verwagtinge waaraan voldoen behoort te word. Durkheim (aangehaal in Scharf, 1970:151) sê verder dat individue in 'n samelewing wat dieselfde dink, reëls maak wat deur ander beleef word as verwagtinge, "acting on them from outside, as having a force which they feel as both uplifting and

constraining". Die verwagtinge word saam met die gedeelde ideaal aanvaar en skep só die geleentheid vir beïnvloeding.

Dit laat die vraag ontstaan: Wat was die grootste bepalende faktor in Emma se keuse om gehoorsaam en onderdanig te bly? Alhoewel Durkheim (2006:197) glo dat godsdiens sosiaal geskep word, voer hy aan dat die sterkste beïnvloedende faktor nie in die samelewing setel nie, maar in individue self. Hy meen dat mense wat 'n geloof aanhang die reëls internaliseer en dat dit 'n integrale deel van hulle identiteit word. Fisiese dwang is onnodig as iemand 'n sterk geloof het, of soos Durkheim (2006:197) dit stel: "Once [faith is] restored, it easily triumphs over all the private doubts that surfaced in individual minds." Emma het bly glo aan God se almag, aan 'n onuitputlike krag, aan sy alomteenwoordigheid: "Ek het gereeld kerk toe gegaan. Ek het geglo dat geen probleem te groot is vir God om op te los nie. Ek het ervaar dat sommige gebede beantwoord is en dit het my versterk."

7. Slot

Sonde en die implikasies daarvan is 'n sterk element in godsdienstige beïnvloeding. Waar Christelike reëls deur sommige as 'n nuttige en betroubare kompas beskou word, kan daar ook geredeneer word dat die verwagting tot gehoorsaamheid en die afdwing van godsdienstige reëls vanuit kerk, samelewing en gesin skadelik kan wees. Nieteenstaande die tipering van mense as inherent gebrekkig en ontoereikend deur sommige godsdienste, byvoorbeeld die Christelike godsdiens, aanvaar navolgers van so 'n geloof die gesag in die godsdiens. Die Christelike godsdiens veral bevat moeilik verstaanbare inhoude wat soms so fantasties is dat dit slegs met blinde geloof geakkommodeer kan word. In nalewing van hulle ouers en die samelewing sal kinders hierdie inhoude op die oog af aanvaar, maar soos Emma, kan hulle op hulle eie daarmee worstel.

Die mag van godsdienskennis as dit deur 'n samelewing en die gesinsisteem aanvaar en gewettig word, kan nie oorskat word nie. Dit is nie net teen ouers, samelewing en kerk nie, maar teen God self wat kinders moet opstaan as hulle iets wil bevraagteken. Kinders kan hulleself nie verweer nie, veral nie as in ag geneem word dat hulle nog nie kognitief in staat is om alles te verstaan nie, nog nie kan verbaliseer nie, en vergelding mag vrees as hulle iets sou bevraagteken.

Alhoewel dit slegs een gevallestudie is en nie veralgemeenbaar is nie, bevestig Emma se ervaring die algemene siening in die literatuur dat godsdienstige en sosiale reëls vermeng is en godsdiensontwikkeling en -praktyk beïnvloed en dat hierdie invloed en druk so sterk is dat dit persoonlike outonomie kan inhibeer en tot sielkundige skade kan lei.

8. Bronnelys

- ALEXANDER, H.A. & CARR, D. 2006. Philosophical issues in spiritual education and development. (In Roehlkepartain, E.C., King, P.E., Wagener, L. en Benson, P.L. eds. *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. Thousand Oaks: Sage. p. 73-91.)
- BANDURA, A. 1968. The self system in reciprocal determinism. *American Psychologist*, 33(1):344-358.
- BUNGE, M.J. 2006. The child, religion, and the academy: Developing robust theological and religious understandings of children and childhood. *The Journal of Religion*, 86(4):549-579.
- CAPPS, D. 1992. Religion and child abuse: Perfect together. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31(1):1-14.
- CHIRKOV, V. & KNORRE, B. 2015. Russian orthodoxy and human motivation: The categories of 'sin', 'humility', and 'obedience' in the context of human agency and autonomy. *Journal of Psychology and Christianity*, 34(1):26-39.
- COHEN, L., MANION, L. & MORRISON, K. 2011. *Research methods in education*. 7de uitgawe. Londen: Routledge.

- COOPER, T. 2003. Sin, pride and self-acceptance: The problem of identity in theology and psychology. Downer's Grove (Illin): Intervarsity Press.
- DELUMEAU, J. 1990. Sin and fear: The emergence of a Western guilt culture: 13th-18th Centuries. New York (NY): St Martin's Press.
- DURKHEIM, E. 1982. The elementary forms of the religious life, vert. J. W. Swain, Londen: Allen & Unwin.
- DURKHEIM, E. 2006. Seeing the sacred with the social eye. In Strenski (red.). 2006. pp 195-199.
- ELLISON, C.G. & SHERKAT, D.E. 1993. Obedience and autonomy: Religion and parental values reconsidered. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(4):313-329. <http://www.jstor.org/stable/1387172> Datum van gebruik: 21 September 2016.
- ERIKSON, E.H. 1963. Childhood and society. New York (NY): Norton.
- ERJAVEC, K. & VOLCIC, Z. 2010. Living with the sins of their fathers: An analysis of self-representation of adolescents born of war rape. *Journal of Adolescent Research*, 25(3):359-386. DOI: 10.1177/0743558410361373
- ESQUEDA, J. 2011. Sin and Christian teaching. *Christian Education Journal*, Reeks 3, 8(1):164-176.
- FOWLER, J.W. & DELL, M.L. 2006. Stages of faith from infancy through adolescence: Reflections on three decades of faith development theory. (In Roehlkepartain, E.C., King, P.E., Wagener, L. and Benson, P.L. eds. The handbook of spiritual development in childhood and adolescence. Thousand Oaks: Sage. p. 34-45.)
- FREUD, S. 1961. Civilisation and its discontents. Vert. J Strachey. New York: Norton.
- GIORGI, A. 2009. The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- GREVEN, 1990. Spare the child: The religious roots of punishment and the psychological impact of physical abuse. New York: Knopf.
- KVANVIG, J.L. 1993. The problem of hell. New York (NY): Oxford University Press.
- HARDY, A.C. 1984. Hardy, A. 1984. Darwin and the spirit of man. London: Collins.
- MARTIN, J. 2004. Self-regulated learning, social cognitive theory, and agency. *Educational Psychologist*, 39(2):135-145.
- MAZMAN, I. 2008. Knowledge and religion in society: A comparative perspective. *Ekev Academic Review*, 12(36):1-14.
- MCCONVILLE, J.G. 2015. Retribution in Deuteronomy: Theology and ethics. *A Journal of Bible and Theology*, 69(3):288-298. DOI: 10.1177/0020964315578206
- MEYER, W.F., MOORE, C. & VILJOEN, H.G. 1997. Personology: From individual to ecosystem. Johannesburg: Heinemann.
- MORREALL, J. 2014. Questions for Christians: The surprising truths beyond basic beliefs. Lanham (Maryland): Rowman & Littlefield.
- NELSON, K. 2007. Young minds in social worlds. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- NORTHCOTT, M.S. 1999. Sociological approaches. (In Connolly, P. ed. Approaches to the study of religion. London: Cassell, p. 193-225.)
- PHILLIPS, D.C. & ORTON, R. 1983. The new causal principle of cognitive learning theory: Perspectives on Bandura's "Reciprocal Determinism". *Psychological Review*, 90(2):158:165.
- PICKERING, W.S.F. (red.). 1989. Durkheim on religion. (In Pickering W.S.F. ed. Concerning the definition of religious phenomena. Londen: Routledge. p. 208-210.)
- ROBBINS, R. 1998. Sacrifice. (In Taylor, M.C. ed. Critical terms for religious studies. Chicago: University of Chicago Press: p. 285-297.)
- ROEHLKEPARTAIN, E.C., KING, P.E., WAGENER, L. & BENSON, P.L. eds. 2006. The handbook of spiritual development in childhood and adolescence. Thousand Oaks: Sage.
- SCHARF, B.R. 1970. Durkheimian and Freudian theories of religion: The case of Judaism. *British Journal of Sociology*, 21(1):151-163.
- SCHOENHERR, R.A. 1987. Power and authority in organized religion: Disaggregating the phenomenological core. *Sociological Analysis*, 47(S):52-71.
- SHUSTER, M. 2013. The mystery of original sin. *Christianity Today*, April:38-41.

- STRAWBRIDGE, S. 1982. Althusser's theory of ideology and Durkheim's account of religion: An examination of some striking parallels. *Sociological Review*, 30(1):125-140.
- TAYLOR, M.C. ed. 1998. *Critical terms for religious studies*. Chicago: University of Chicago Press.
- THOMAS, G. 2011. *How to do your case study – A guide for students and researchers*. London: Sage.
- TERRE BLANCHE, M., DURRHEIM, K. & PAINTER, D. eds. 2006. *Research in practice. Applied methods for the social sciences*. 2de uitgawe. Kaapstad: UCT Press.
- VYGOTSKY, L. 1978. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- WAGENER, L.M. & MALONY, H.N. 2006. Spiritual and religious pathology in childhood and adolescence. (In Roehlkepartain, E.C., King, P.E., Wagener, L. & Benson, P.L. eds. *The handbook of spiritual development in childhood and adolescence*. Thousand Oaks: Sage. p.137-149.)